

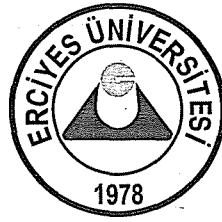
İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkeri

Ahmet Midhat Efendi

(Vefatının 100. Yılı Armağanı)

Editör

Doç. Dr. Fazlı ARSLAN

Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186

KAYSERİ - 2013

Yayın Hakları 2013 Erciyes Üniversitesi

ISBN: 978-605-64051

İLİM VE FENNİN REİS-İ MÜTEFEKKİRİ
AHMET MİDHAT EFENDİ

Editör

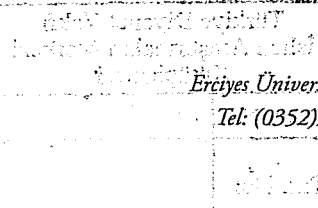
Doç. Dr. Fazlı ARSLAN

Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Öğretim Üyesi

YAZARLAR

M. Orhan OKAY, İnci ENGİNÜN, Nüket ESEN, Emel KEFELİ,
Mustafa ARGUNŞAH, Ali UTKU, Erdoğan ERBAY,
Hülya ARGUNŞAH, Hasan KAVRUK, Mehmet Akif ÇEÇEN,
Sezai COŞKUN, İbrahim ŞİRİN, Fazlı ARSLAN, Ülkü ELİUZ,
Esrannur KARACENGEL, Erol ÜLGEN, Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN,
Ali YILDIZ, Cafer GARİPER, Dilek ÇETİNDAAŞ,
Ali ÖZTÜRK, Beyhan UYGUN AYTEMİZ
Fatih ERKOÇOĞLU, Nebahat YUSOĞLU,
Nazan KUL, Arzu PALA, Barış Berhem ACAR, Mehmet DOĞAN,
Kemal COŞKUN, Duygu OYLUBAŞ, Ahmet ALTAY

Bu kitap Erciyes Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından hazırlanarak bastırılmıştır.

Adres

Erciyes Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

Tel: (0352) 207 66 66 • 10090 Tel: (0352) 437 82 21

Faks: (0352) 437 76 27

Grafik - Dizgi ve Kapak Tasarımı

Müge YEĞEN

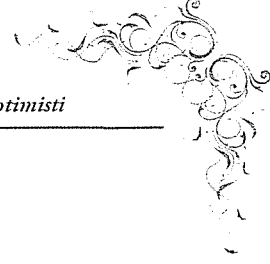
Baskı

Önder Ofset Matbaacılık

Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 27 / KAYSERİ

Tel: 0352 331 58 00 Faks: 0352 331 86 00

www.undermatbaa.com.tr

Ahmed Midhat Efendi: Schopenhauer Pesimizmine Karşı Bir İslâm Optimisti

Ali Utku⁵⁰ - Erdoğan Erbay⁵¹

Pesimist, kazâ ve kadere mu'âriz ve ondan müştekî olanlara derler. Schopenhauer gibi. Ama bu ma'nâ kelime-i mezkûrenin felsefeten olan ma'nâsıdır. (...) Felsefeten pesimistin mukâbili optimisttir ki, bu da "*leyse fi'l-imbân ebdâ'u mimmâ kân*" ["Yaratılmış olandan daha mükemmel bir şey, imkân haricidir"] diyenlerdir. Hak Te'âlâ ne yapmış ise onu güzel bulur. Biz ehl-i İslâm optimistiz. Pesimist ölümden çok korkar da niçin Allah ölümü tecellî ettirdi diye şikâyet eyler. Optimist ise ölüm dahî şu hayâtın şu şer'îti dâhilinde lâzım olduğunu hüküm eder. Derken pesimist hayâtı da böyle yapmalı idi diye hil-katin yanlış ve nâkıs olduğuna kadar bast-ı efkâr etmeye başlar. Schopenhauer'a yazdığım reddiyyelerde bu muhâkemeler vardır."

Ahmed Midhat

Günümüzde daha çok edebiyatımıza katkıları ve özellikle de romanlarıyla anılan Ahmed Midhat Efendi, kendi kurduğu matbaasında yayınladığı metinlerle birçok farklı alana el atmış üretken bir yazardır. "Yazma" edimini neredeyse

50 Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi

51 Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi

nefes alıp vermek mesabesine indirmiş olan ürkütücü çabası, bugün hâlâ haritası çıkarılamamış zengin bir miras devretmiştir. Aralarında dört-beş formalık risalelerden bin küsur sayfalıklara, cep kitabı boyundan çift sütuna dizilmiş battal boyda olanlarına kadar iki yüz civarında eserden (roman, hikâye, tiyatro, tarih, coğrafya, felsefe, din, ekonomi, askerlik, görgü kuralları vb.), başta yazılarının çoğunu kendisinin yazdığı *Dağarcık*, *Kırkambar* ve 1878'den ölüm tarihi 1912'ye kadar yayınladığı, başında bulunduğu, bazen haberlerine kadar kendisinin yazdığı otuz dört yıllık (11.000 sayının üzerinde) *Tercümân-ı Hakikat* koleksiyonu olmak üzere, birçok dergi ve gazetede –hâlâ bütüncül bir değerlendirmesi yapılamamış– makalelerinden oluşan geniş bibliyografyasına bir göz atılınca eserlerin kapsadığı konuların çeşitliliği açıkça ortaya çıkar.⁵²

Yazdığı alanlardaki yetkinliği ve bu alanlarla entelektüel bağıntısı bir yana, Tanpınar'ın yerinde tespitiyle Ahmed Midhat “sadece okuyacak şey hazırlayan adamdır”.⁵³ En büyük başarısı da toplumumuzda büyük kitlenin hiç tanımadığı bir mekanizmayı harekete geçirmiş olmasıdır: “Okuma, hiç okumayanın okuması, okumaya alışması. İlk matbaasını açmakla kurduğu Bâb-ı Âli'yi halkın malı eden de odur”.⁵⁴ Öncelikle doymak bilmez bir okur, kitap kurdudur ve en az onun kadar tatminsiz bir yazar, “yazı makinesi”. Yine Tanpınar'ın ifadeleriyle “okuduğu romanı, gazete fıkrasını, dinlemiş olduğu şehrli masalını hemen ertesi günü eğer doğrudan doğruya geniş ve serbest bir şekilde tercüme etmezse yerli bir hikâyeye çeviren bu, behemehal hayatını edebiyattan kazanmaya azmetmiş muharriir”,⁵⁵ kalemyle kültür dünyamızda birçok ilke imzasını atmıştır. Döneminin kilit figürlerinden biri olarak rolü, Şinasi, Ali Suavi, Münif Paşa çizgisinin didaktik ve ansiklopedist niteliğini Tanzimat'tan Meşrutiyet'e taşımaktır. Geniş bibliyografyasında doğrudan felsefi çerçeveye oturan bazı eserleriyle felsefe geleceğimizde de ilkler arasına girer. Nitekim Hilmi Ziya Ülken, “Türk fikir hayatında ilk defa Ahmed Midhat'la Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünölmeye başlanır” der.⁵⁶ Gerçekten de konuşma dilini yazı diline taşımak eğilimindeki metinlerinin systemsiz ama aydınlatıcı ansiklopedik formuyla, olağanüstü ve ilgi çekici anlatılar geliştirme çabası içindeki romancı kimliğinin öyküleme tarzıyla

52 Bkz., M. Orhan Okay, “On Dokuzuncu Yüzyılda Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”, *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 164.

53 Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 460.

54 A. g. e., s. 459.

55 A. g. e. s. 463.

56 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1979, s. 111.

ve daha genel anlamda gazeteci kimliğinin getirdiği polemik üslubuyla kaleme aldığı metinlerde Ahmed Midhat, Batı felsefesine ait bazı temel kavram ve sorunları ilk kez dillendiren kişi olmuştur.⁵⁷ Felsefe literatürümüzün tozlu raflar arasında unutulmuş bu ilk örnekleri arasında *Tercümân-ı Hakikat*'te tefrika edildikten sonra, 1887'de kitaplaştırdığı *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedidesi*⁵⁸ ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Zira bu eser, yayınlandığı tarihten yirmi yedi yıl önce vefat eden Arthur Schopenhauer (1788-1860) üzerine bizde kaleme alınmış ilk metin olması kadar, naif biçimde de olsa güncel bir Batılı filozofa yönelik ilk eleştiri girişimlerinden biri olması bakımından da dikkate değerdir. Burada, bu tipik Ahmed Midhat metnini kısaca değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Kitabın önsözünü, Ahmed Midhat'ın "Şehremâneti Celîlesi Mektûbcusu Sa'âdetlü Nâzım Beyefendi Hazretlerine" (*SHC* 2) yazdığı bir mektup oluşturuyor. Anlaşıldığı kadarıyla Nazım Bey, Ahmed Midhat'ın *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedidesi*'ni yazmasına vesile olan kişidir. Aslına bakılırsa Ahmed Midhat, Schopenhauer ismini daha önceden işitmiştir, ama ismiyle karşılaştığı kitap onu filozof sıfatında görünen bir "budala" olarak değerlendirdiğinden, bu şekilde kınanmış birinin eserlerinin incelenmesini vakit kaybı olarak görmüştür. "[Z] âten feylesofinin birçok evhâmından hoşlanmadığım hâlde, san'atım yazıcılık olmak hasebiyle bu yoldaki âsârı hoşlanmaya hoşlanmaya okumaya mecbûr oluyordum da", der, "bir de budala diye tavsîf olunan bir Schopenhauer görünce onu okumak bi'l-külliyeye beyhûde olacağını hükm eylemiş idim" (*SHC* 4-5). Gelgelîlim "Büchner gibi e'âzımın hikmet düstûrlarından güzel bir müktebesât vücûda getirdiğini" (*SHC* 4) belirterek modern felsefeye ilgisini ve bu konudaki birikimini takdir, hatta teşvik ettiği Nazım Bey, bir gün lokantada yemek yerken eline "Avrupa'nın hükemâ-yı cedîdesinden Schopenhauer'ın hülâsa-i hikemiyâtı"nı (*SHC* 4) içeren bir cilt tutuşturunca iş değişir. "Schopenhauer diye ismi bile kulağa hoş gelmeyen bir hakîmi" (*SHC* 6) Nazım'ın seçmiş olması ve kitabı onun elinden alması Ahmed Midhat'ın kanaatini değiştirir. "Hüsn-i intihâbına ve kudret-i temyîzine pek ziyâde i'timâd" ettiği Nazım'ın "prezante" edişi Schopenhauer'ın önemini artırır. "Her gün sütûnlar dolusu yazmağa ve bunları yazmak için dahî sahîfeler, ciltler dolusu okumağa mecbûr" olduğundan "bi'l-âhere yazmayacak olduktan sonra bir şeyi okuma[yı] ... nev-ammâ zamân

57 Ali Utku, "Ahmed Midhat: 'Dârülfünûn Kürsüsünden Felsefe Tarihi Dersleri'" *Kutadgubilig*, sayı 18, Ekim 2010, s. 35.

58 Ahmed Midhat, *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedidesi*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1304/1887, 155 s. Bu esere yapılan göndermeler metinde parantez içinde *SHC* kısaltması ve orijinal metnin sayfa numaralarıyla gösterilecektir.

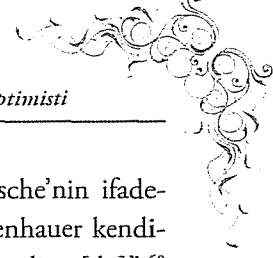

gâ'ib etmiş olmak" (SHC 6) olarak gören Ahmed Midhat, kitabın ilk sayfalarında "bu zatın yeni bir hikmet esasının vâzı'ı olduğunu" görünce, "Schopenhauer yeni bir hikmet vâzı'ı olsun da yine budalalıkla ithâm edilsin! Bu kadar mühim bir zâtın vücûdunu ve esâs-ı hikmetini sevgili kâri'lerime ihbâr etmek vazîfem iken, şimdiye kadar o vazîfede kusûr etmişim!" (SHC 7) diye sayfaları gözleriyle yeresine okumaya başlar. Kendisini kitaba öyle kaptırmıştır ki, Beykoz vapurunda ve o gece odasında saat altı buçuğa kadar 225 sayfalık cildi yutarcasına okuyup bitirir. Fakat bu yeterli olmayacaktır. Eleştirel bir değerlendirme için "Mösyö Schopenhauer"ı bir daha okumaya mecbur kalır:

Bu ikinci mütâla'a üç gün devâm eyledi. Fakat mütâla'a ederken beni görmüş olsa idin mutlaka çıldırmış zanneder idin. Şimdi bir bahsi okur iken kahkahalarla gülerim, müte'âkiben diğer bahisde bana öyle bir gazab gelir ki, elimdeki kitabı paralayacağım zannedersin. Bin yerinde kendi kendime "Ah Nâzım! Yanımda olsan da sana şu satırları gösterip mütâla'amı da beyân etsem" derim. Hem de bu sözleri açık göz ile sayıklamak kabilinden olarak cehren söylerim. Hâlimi gören kadınlar şaşarak, "Canım sana ne oldu? Aklını mı bozuyorsun?" derler. Onlara hiç cevâb vermem. Yine kâh kızarak, kâh gülerek mütâla'amda devâm ederim. (SHC 7-9)

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki, Ahmed Midhat'ın eleştirisi –kendisinin de ifade ettiği gibi (SHC 4-8)– doğrudan birincil kaynaklara, Schopenhauer'ın kendi eserlerine değil, Nazım Bey vesilesiyle tesadüfen karşılaştığı, 225 sayfa olması dışında hakkında bilgi vermediği Fransızca bir kitaba dayanmaktadır. "Bu cild Schopenhauer'ın âsârından birisini düzi düziye tercüme gibi bir şey olmayıp, belki bazı esâslı mâddeler üzerine hakîm-i mûmâ-ileyhin mütâla'âtı neden ibâret olduğu gösterilmek için birçok âsârından iktibâs sûretiyle tertîb olunmuştur" (SHC 11) deyişinden kitabın Schopenhauer'ın çeşitli eserlerinden derlenen fragmanları içeren bir seçki olduğu anlaşılmaktadır. *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'ni yayına hazırlarken içerik analizinden hareketle yaptığımız araştırmada Nazım Bey'in Ahmed Midhat'a verdiği, eleştirinin odağını oluşturan kitabın, Jean Bourdeau (1848-1928) tarafından –bir önsözle birlikte– 1880'de Fransızcaya tercüme edilen, Schopenhauer'ın fragmanlarından oluşan *Pensées et fragments*⁵⁹ olduğunu tespit ettik.

59 Eserin 1880'deki ilk edisyonu *Pensées, maximes et fragments* (traduit, annoté et précédé d'une vie de Schopenhauer par J. Bourdeau, Germer-Baillière, Paris, 1880) başlığını taşımaktadır ve 167 sayfadır. Eser, ikinci edisyondan itibaren 231 sayfaya çıkmış ve başlık *Pensées et fragments* şeklini almıştır. İkinci edisyonda metin 225. sayfada sona ermekte, izleyen sayfalarda (s. 227-231) "İçindekiler Tablosu" ("Table des matières") yer almaktadır. *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'nde eleştirdiği kitabın 225 sayfa olduğunu belirten Ahmed Midhat (SHC 8) bu başlığı taşıyan edisyonlardan birini okumuş olmalıdır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının Fransasında, Nietzsche'nin ifadeyle "pesimizmin de Fransası olan aklın bu Fransasında Schopenhauer kendisini Almanya'da olduğundan çok daha fazla evindeymiş gibi hissediyor[du]".⁶⁰ Dönemin bütün Fransız aydınları, ressamalar, yazarlar ve eleştirmenler sık sık Schopenhauer'ın kendi fikirleri üzerindeki etkisinden söz etmişlerdir.⁶¹ Her ne kadar temel eseri *İrade ve Tasarım Olarak Dünya (Die Welt als Wille und Vorstellung)* (1818-1819) 1886'ya kadar Fransızcaya tercüme edilmediyse de⁶² Theodule Ribot'un 1874 tarihli yorumu *La Philosophie de Schopenhauer*'ın çıkışından, Jean Bourdeau tarafından tercüme edilen fragmanların 1880'de *Pensées, maximes et fragments* başlığı ile yayınlanmasından ve aynı yıl *Parerga und Paralipomena*'dan "Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar"ın J.-A. Cantacuzène tarafından tercüme edilmesinden (*Aphorismes sur la sagesse dans le vie*) sonra 1880'ler ve 1890'larda Schopenhauer Fransa'da moda haline gelmiştir.⁶³ Nitekim *Servet-i Fünûn*'da bu tarihlerde (1898) yayınlanan "On Dokuzuncu Asrın Temâyülât-ı Rûhiyyesi"ne ilişkin dikkat çekici makalesinde Hüseyin Cahit de dönemin Fransasını "ihtiyâr ve irâde zayıflığı", "şetâret ve neş'enin ortadan kalkması" gibi "birtakım manevi maluliyetler"le tasvir ederken, sanat ve fikir dünyasının "[y]aşamaktan usanmak, sa'y ve amelin zımnında bir fikr-i nahvet ve enâ'iyet mündemic olmak"⁶⁴la belirginleşen genel atmosferinde Schopenhauer'ın yaygın tesirinden söz eder.⁶⁴ Bourdeau'nun *Pensées, maximes et fragments* tercümesinin Schopenhauer pesimizminin Fransa'da mümbit bir zemin bulduğu önemli bir uğrakta yayımlandığı göz önüne alınırsa, *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'nin yayımlandığı dönemlerde *Parisien* sanat ve felsefe çevrelerindeki modaların Nazım Bey gibi İstanbul'un eğitimli orta sınıf aydınları üzerindeki etkisi açıklık kazanır. Böylelikle, son dönem Osmanlı aydınınının genel yöneliminin tipik bir göstergesi olarak, Ahmed

60 Friedrich Nietzsche, *Wagner Olayı - Nietzsche Wagner'e Karşı*, çev. M. Osman Toklu, Say Yayınları, İstanbul, 2002, s. 73.

61 Bu erki, Alfred Baillot tarafından *Influence de la philosophie de Schopenhauer en France (1860-1900)*'da (J. Vrin, Paris, 1927) kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir.

62 *Die Welt als Wille und Vorstellung*'un 1886'da ve 1888'de iki ayrı Fransızca tercümesi yayınlanmıştır. Bkz., Arthur Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, trans. J. A. Cantacuzène, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1886; Arthur Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, trans. Auguste Bourdeau, F. Alcan, Paris 1888.

63 Shehira Doss-Davezac, "Schopenhauer according to the Symbolists: the Philosophical Roots of Late Nineteenth-Century French Aesthetic Theory", *Schopenhauer, Philosophy and the Arts*, ed. Dale Jacquette, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, [s. 249-276], s. 249; Paul Bishop, "Schopenhauer's Impact on European Literature", *A Companion to Schopenhauer*, ed. Bart Vandenabeele, Blackwell, Oxford, 2012, [s. 333-348], s. 339.

64 Hüseyin Cahit, "Hikmet-i Bedâ'î'e Dâ'ir (6): On Dokuzuncu Asrın temâyülât-ı Rûhiyyesi: Dekadizm ve Sembolizm", *Servet-i Fünûn*, nr. 377, 21 Mayıs 1314, s. 195.

Midhat'ın kaleminde örneklenen bu erken Schopenhauer ilgisinin, Schopenhauer felsefesinin 1880'lerden sonra Fransa'da *fin de siècle* ruhunun bir sembolü olarak yükselen popülaritesinden kaynaklandığının belirtilmesi gerekir. *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'ndeki sert eleştirisinden birkaç yıl sonra, *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa'a*'da yaşamına ilişkin bir anekdottan hareketle kendisini bir "ucûbe" (BN7)⁶⁵ olarak sunuşuna, yine *Ahmed Metin ve Şirzâd* romanında "âlim, kâmil, feylesof bir kadın" olarak tanıttığı kahramanı Neofari'ye "[e]n beğendiğim feylesofların birisi de Schopenhauer'dır" dedirtip ondan hikmetli sözler söyletişine⁶⁶ bakılırsa Ahmed Midhat bu popüler figürün yaşamı ve öğretisinde okurunun ilgisini çekecek malzemeler bulunduğunun bilincindedir.

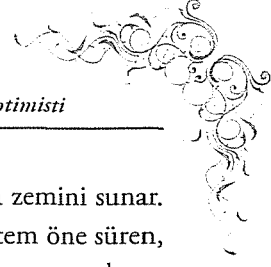
Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi'nde eleştiri odağını oluşturan *Pensées et fragments*, "Schopenhauer'ın Hayatı ve Düşünceleri" ("Vie et opinions d'Arthur Schopenhauer") ve "Mektup Fragmanları" ("Fragments de correspondance") altbaşlıklarını içeren bir önsözü izleyen "Dünyanın Musibetleri" ("Douleurs du monde"), "Aşk" ("L'amour"), "Ölüm" ("La mort"), "Sanat" ("L'art"), "Ahlâk" ("La morale"), "Çeşitli Düşünceler: Din, Siyaset, İnsan ve Toplum ve Farklı Halkların Karakterleri" ("Pensées diverses: La religion, La politique, L'homme et la société, Caractère des différents peuples") başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Ahmed Midhat, Bourdeau'nun önsözüne ve özellikle de Schopenhauer'ın pesimizmini ortaya koyan "Dünyanın Musibetleri" ("Douleurs du monde") bölümüne odaklanmış seçici bir okumayla, eleştirmeyi düşündüğü bir argümanı okurda belirli bir kanaat oluşturacak derecede ifade edeceğine inandığı bazı temel fragmanları tercüme etmiş, konuya yeterince odaklandığına inandığında kendine özgü üslubuyla bu fragmanların içeriklerine, tutarlılıklarına yüklenerek temellendirmeyi zayıflatmaya yönelmiştir. Bir yandan da kendi perspektifini oluşturma çabası içindedir.

Fransa'da, 1871'deki Almanya yenilgisi ve bunu takip eden tatminsizlik ve politik karmaşa sürecinde bir pesimizm filozofu olarak ilkin edebiyat sahnesinde beliren Schopenhauer'la⁶⁷ Ahmed Midhat gibi on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı entelektüel yaşamında kilit bir figürün karşılaşması ve günlük bir gazetede girdiği polemik, Osmanlı modernleşmesinin ahlâki ve politik kaygılarla beslediği felsefi

65 Ahmed Midhat, *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa'a*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1308. Bu esere yapılan göndermeler metinde parantez içinde BN kısaltması ve orijinal metnin sayfa numaralarıyla gösterilecektir.

66 Ahmed Midhat, *Ahmed Metin ve Şirzâd: Hakâyık-ı Târîhiyye Üzerine Müesses Roman*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul, 1309, s. 196-197.

67 Fernand Vial, *The Unconscious in Philosophy, and French and European Literature: Nineteenth and Early Twentieth Century*, Rodopi, New York, 2009, s. 137.

alımlama kalıplarının sorgulanması açısından zengin bir tartışma zemini sunar. Döneminin politik karmaşasından bütünüyle özgür bir felsefi sistem öne süren, “tarihsel felsefe”nin doruğa ulaştığı bir dönemde tarihi felsefe kavrayışının dışında tutan, Akıl Çağı’ndan (Aydınlanma’dan) hemen sonra yazmasına rağmen optimist, ilerlemeci Aydınlanma ideolojisine, gerçekliğin rasyonel ve düzenli olduğu için insan tarafından bilinebileceğini ve kolaylıkla dönüştürülebileceğini öne süren Batı rasyonalizmine şiddetle karşı çıkan, modern hayatın köksüzlüğünü, insanın beyhudeliğini, Tanrı’nın sekülerleşmeyle birlikte sahneyi tümenden terk edişinin yarattığı nihilizmi derinden hisseden yeni bir *Weltanschauung* (dünya görüşü), metafiziksel bir pesimizm, bir irrasyonelizm ideolojisi sunan, kısacası kesinlikle döneminin çocuğu olmayan Schopenhauer’in⁶⁸ on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tenevvür hareketinin pratik, pragmatik ilgilerine hitap edecek cazip bir öneriye sahip olup olmaması bir yana,⁶⁹ Osmanlı-İslâm dünya görüşüyle açıkça çelişik bir felsefe sunması Ahmed Midhat’ın bu erken eleştirel girişimini çerçeveleyen alımlama kalıplarını belirler. Doğu-Batı sorununun çeşitli alanlarında kafa yoran ve “hikmet-i hükümet”i kollayarak, Osmanlı dünyasının iç mantığını hesaba katarak çokça metin kaleme alan Ahmed Midhat’ın Schopenhauer’la münasebete geçerken kaleminden dökülen “Şu kadar ki biz, ya’nî Müslümanlar pek mükemmel bir hikmete mâlik olduğumuzdan, bize hikmet beğendirmek biraz müşkil olacağı dahî hiçbir zamân benim hâtırimdan çıkmış şeyler değildir” (*SHC* 3) ifadeleri, farklı tarihsel ve kültürel kodlarıyla Avrupa “medeniyet”inin kurucu unsurlarından biri olan felsefenin Osmanlı-İslâm kültür dairesi içinde ve onun şartlarında nasıl yerleştirileceği ve anlaşılabilir/uygulanabilir hale getirileceği sorusuna verilmiş bir cevaptır.⁷⁰ Nitekim Beşir Fuad’ın *Voltaire*⁷¹ monografisi vesilesiyle kaleme aldığı *Voltaire*’de⁷² çok defa Beşir Fuad’ı tasdik yollu açıklamalarda bulunan, Voltaire’in felsefesini kısmen olumsuzlasa da [“bizde bir Voltaire’e

68 Bkz., John E. Atwell, *Schopenhauer on the Character of the World: The Metaphysics of Will*, University of California Press, London, 1995, s. ix. Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 919.

69 “Türkiye’de Schopenhauer” başlıklı makalesinde Ömer Naci Soykan Tanzimat sonrası Osmanlı kültür dünyasını değerlendirerek, böylesi bir ortamda “Schopenhauer gibi politik ve toplumsal çatışmalara hiçbir somut çözüm önerisi getirmeyen idealist bir filozofa, doğrusu ilgi duyulacağı beklenemezdi” der. Bkz., Ömer Naci Soykan, *Türkiye’den Felsefe Manzaranı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 83.

70 İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 220.

71 Beşir Fuad, *Voltaire*, Osmanlı Kütübhanesi, Aded: 9, Kitabı Arakel, A. M. Şirket-i Müretübiye Matbaası İstanbul, 1304, 139 s. Bu esere yapılan göndermeler metinde parantez içinde *V* kısaltması ve orijinal metnin sayfa numaralarıyla yapılacaktır.

72 Ahmed Midhat, *Musâhabât-ı Leyliyye, Sekizinci ve Dokuzuncu Musâhabe: Voltaire*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1304/1887.

ne dince ne siyâsetçe lüzûm görülemeyeceğine kâni'im" (V 48)] nihayetinde İslâmiyet aleyhindeki eserini tevîl edecek derecede ["maksadı İslâmiyyet'i hedm değıldir" (V 38)] olumlayan ["şehrâh-ı ma'ârif-perestîde de Voltaireler'e... dikkat ediyor musun! Sîga-i cem'le söylüyorum! Voltaireler'e ne kadar lüzûmumuz olduğı gözler önünde" (V 49)], hatta Beşir Fuad'a "Osmanlılar'ın Voltaire'i olablirsin" (V 59) diyen Ahmed Midhat'ın, söz Büchner'e ve Schopenhauer'a gelince "hakîm-i müslim" sıfatıyla tevile, tefsire imkân tanımayan sert reddiyeler kaleme alıştı üzerinde dikkatle durmak gerekir. Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun da belirttiğı üzere, Ahmed Midhat, "modernleşmeci ve Aydınlanma'yla uyarlı olduğunu düşündüğü İslâm adına", Schopenhauer'ın hikmet-i cedîdesini, "özellikle düşünce-sindeki mantıksal tutarsızlıklara işaret ederek hezimete uğratmaya çalış[ır]"⁷³.

Aslına bakılırsa *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi* Ahmed Midhat'ın yazı hayatında önemli bir kırılma noktasına işaret eder. *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfâ'a* eserinin yayınlanması vesilesiyle daha önce yazdığımız makalede Ahmed Midhat'ın yazı hayatında Rodos sürgünüyle (1873-1876) başlayan ve Beşir Fuad'ın intiharıyla (1887) keskinleşen bir çatlak oluştuğunu ve kariyerinin ikiye bölündüğünü belirtmiştik.⁷⁴ *Dağarcık*'ta yayınladığı, Rodos'a sürülmesine (1873-1876) yol açan erken metinlerinde⁷⁵ materyalizm ve evrimcilik cereyanının Osmanlı-İslâm kültür dünyasına taşınmasına öncülük ediyor görünen Ahmed Midhat'ın, 1876'da yayınladığı *Menfâ'a* da bu konuda iptidai bir endişeyi dile getirdiğini, 1883'te yayınladığı *Müdâfaa* ile birlikte soruna ciddiyetle eğilmeye başladığını, özellikle 1887'de Beşir Fuad'ın intiharı üzerine sistematik bir mücadeleye giriştiğini görüyoruz. Diğer pek çok metni gibi ilkin *Tercümân-ı Hakikat*'te "mütenevvi'a" sütununda tefrika edilen *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'nin⁷⁶ kitap şeklinde yayınlanması Beşir Fuad'ın intiharı ["ibret-bahş-ı cihân olacak felâket-i fâciası" (BF 977)] ile hemen hemen aynı günlere tekabül eder. Nitekim

73 Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Nietzsche ve Heidegger Türkçenin Evinde: Farklı Dilde Aynı Metafizik", *Toplum ve Bilim*, sayı 98, Güz 2003, s. 89, dpnt. 16.

74 Erdoğan Erbay, Ali Utku, "Hikmet-i Mâddiyyeden Hikmet-i İslâmiyyeye Ahmed Midhat Efendi", *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfâ'a*, yay. haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2012, s. 7 vd.

75 Bkz., Ahmed Midhat, "Velâdet", *Dağarcık*, cüz 2, İstanbul, 1288, s. 49-52; Ahmed Midhat, "Divârdan Bir Sadâ (İkinci Nüshada Münderic 'Velâdet' Bendine Zeyl)", *Dağarcık*, cüz 4, İstanbul, 1288, s. 99-102; Ahmed Midhat, "İnsân" *Dağarcık*, cüz 2, İstanbul, 1288, s. 40-49; Ahmed Midhat, "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru", *Dağarcık*, cüz 4, İstanbul, 1288, s. 109-117.

76 Bkz., Ahmed Midhat, "Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2591-2595, 31 Ocak-4 Şubat 1887.

77 Ahmed Midhat, *Beşir Fuad*, *Tercümân-ı Hakikat* Matbaası, İstanbul, 1304/1887, s. 15. Bu esere yapılan göndermeler metinde parantez içinde BF kısaltması ve orijinal metnin sayfa numaralarıyla yapılacaktır.

Tercümân-ı Hakikat'in 8 Şubat 1887 tarihli nüshasında tefrikanın kitaplaştırıldığı, "İhtâr-ı Mahsûsa: *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi* ser-levhasıyla sa'âdetlü Ahmed Midhat Efendi Hazretleri'nin kaleme aldıkları makâle-i hikemiyye kitâb şeklinde dahî basılarak mevki'-i intişâra konulmuştur" ifadeleriyle haber verilirken, "Bîçâre Beşir Fuad'ın... azîz canına kıyması... Schopenhaurizm gibi şerâ'it-i beşeriyye-i dünyeviyye ile aslâ tatbik kabûl edemeyen hikmetler[in] neticesi"ne "İbret-âmîz Bir Misâl" olarak sunulur ve yakında *Beşir Fuad* başlığıyla yayınlanacak bir eserde "işbu hikmet-i muzırranın bir kat daha teşrîhâtı arz olunaca[ğ]ı" haber verilir.⁷⁸

Orhan Okay'ın Beşir Fuad monografisindeki tespitleriyle, Voltaire üzerine Ahmed Midhat Efendi'ye cevap mahiyetinde yazdığı "Müsâhabât-ı Leyliyye"de sıraladığı birçok filozof arasında Schopenhauer'ın adını da bir defa zikretmiş olmakla beraber⁷⁹ Beşir Fuad'ın Schopenhauer'ı okuyup okumadığını bilmiyoruz. Nitekim "Okumuş olsaydı diğer bilim ve felsefe adamları gibi onu da yazıları, mektupları arasında olumlu veya olumsuz değerlendireceği muhakkaktı" diyen Okay, buna ihtimal vermez. Hatta Ahmed Midhat'ın *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'nin tanıtım ilanındaki ifadelerini "okuyucusu üzerinde kitabının sanki bu intihar olayı hakkında kaleme alınmış olduğu intibainı verecek şekilde reklamını yap[mak]" olarak değerlendirir ve Beşir Fuad ve Schopenhauer arasında kurulabilecek bir ilgi [bu ilgi "sadece her ikisinin de din (Hıristiyanlık) karşısında olmalarından ibarettir]" "Ahmed Midhat Efendi'ye kitabını Beşir Fuad'ın intiharıyla ilgili gibi gösterme hakkını vermemeli"⁸⁰ der. Yine de Ahmed Midhat'ın, kendisine "efkâr-ı hikemiyyesi materyalizm yani maddiyâtta başka hiçbir şeyi tanımamaktan ibâret idîğini anlat[an]" (BF 15) Beşir Fuad'ın şahsında zeki ve mütefennin Osmanlı gençleri üzerinde spekülâtif Avrupa felsefi cereyanlarının tesirinin açık bir ifadesini görmüş olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Nitekim "Beşir Fuad gibi Avrupa terakkiyât-ı ma'ârifine vukûf-ı kâmilî bulunan bir zât, Müslümân ve Osmanlı olmayıp da Avrupalı bile bulunsa" felsefenin "evhâm ve hayâlât"ına kapılmaması gerekirken, "bu zâtın Osmanlılığı ve Müslümanlığı ile berâber şu yoldaki gaffeti"nin "mahzâ hikmet-i İslâmiyye'ye bi'l-küllîyye adem-i vukûfundan ve bazı kocakarı takdîr-nâmesi ahkânından olan şeyleri hikmet-i İslâmiyye'dendir zannında bulunmasından" (BF 137) kaynaklandığı düşüncesi,

78 *Tercümân-ı Hakikat*, 8 Şubat 1887, nr. 2598. *Tercümân-ı Hakikat*'te Beşir Fuad'ın intihar haberi ile aynı gün yayınlanan kitabın tanıtım ilanındaki bu ifadeler *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi*'nin arka kapağında da yer almaktadır.

79 Bkz., Beşir Fuad, "Musâhabât-ı Leyliyye", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2568, 4 Ocak 1887.

80 Orhan Okay, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 84.

*Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi'*ndeki şu "kudret-i temyiz" talebinin Beşir Fuad örneği üzerinden haklılaştırılmasından başka bir şey değildir:

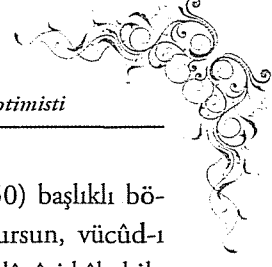
Hele şu zamânlarda gençlerimizden birçoğu hikemiyât-ı cedîdeye rağbette karanlığa saldırırcasına bir savlet gösteriyorlar ki, kendilerinde matlûbumuz olan kudret-i temyiz hâsıl olup da bu hikmetlere rağbetinin dahi ondan sonra husûle gelmiş olduğuna emniyet edebilesek mücib-i memnûniyyet olabilir ise de tahsîl programları zâten ma'lûmumuz olup, husûsî mütâlâ'a için yaşlarının ne kadar müsâ'id olabileceği dahi meydânda idiğinden o kudret-i temyiz kendilerinde mevcûdiyeti bi't-tabî' meşkûk olur. Hâl böyle olunca "Filan hakîm şu mütâlâ'ada imiş" diye gencimizin o mütâlâ'ayı bir akîde-i esâsiyye olmak üzere kabûl edivermesi ne büyük tehlike hükmünü alır? (SCH 19-20)

Ahmed Midhat, bu tarihten sonra kaleme aldığı metinlerde spekülâtif Avrupa felsefi cereyanlarının Osmanlı-İslâm kültür dünyasına sirayetine karşı gidecek sistematikleşen bir eleştirel tutum geliştirecektir. *Nizâ-ı İlm ü Dîn* tercüme ve şerhinden alınan şu satırlar, Osmanlı/İslâmci kimliğiyle Ahmed Midhat'ın muhafazakâr seçiciliğın ilginç örneklerinden birini şekillendiren bu karakteristik tutumunun en açık ifadesidir:

(...) biz Müslümân erbâb-ı kalemi Avrupa ulûm-ı cedîdesinin her cihetinden iktibâs ve istifâde etmeliyiz amma felsefiyyât ile iştigal edenlerin i'tikâdsızlık meşrebine muvâfık olan mü'ellefâtına karşı pek büyük bir ihtiyât hâlinde bulunmalıyız. O yoldaki âsâr Avrupa kâri'leri nezdinde makbûl olabilmekte ise de bizce dâ'imâ merdûd olacağına aslâ şübhe etmemelidir. Bir kere avâm-ı nâssın tezelzül-i şânından olmayan metânet-i i'tikâdiyyesine karşı bu yoldaki âsâr bi'l-küllîye te'sîrsiz kalır ve eğer bir gûne te'sîri melhûz ise o da erbâbının menfûriyyetinden ibâret görülür. Sâniyen hikmet-i İslâmiyyeye vâkif olanlar nezdinde bu yoldaki eserler red ve ibtâli eshel umûr add olunacak şeylerden görülür. Öyle ya! Avru-paluların kenisâ hakkında yazdıkları bu gibi şeyleri bizde ulemâ-yı dîne isnâdın hiçbir ihtimâli görülemez. Bu bir ihtâr-ı hâlisânedir ki, dîn ve devletlerine hüsn-i hidmet gayretiyle mütehassis bulunan gençlerimizin bunu hüsn-i kabûl edecekleri hakkındaki ümidimiz ber-kemâldir.⁸¹

Bu bakımdan, Ahmed Midhat'ın intihar olayından birkaç gün sonra *Tercümân-ı Hakikat*'te tefrika etmeye başladığı, arkasından kitaplaştırdığı *Beşir Fuad*'da "Ma-

81 Ahmed Midhat, *Nizâ-ı İlm ü Dîn ve İslâm ve Ulûm* [W. John Draper'in (1811-1882) *A History of the Conflict Between Religion and Science* eserinin tercüme ve şerhi], cilt: 4, *Tercümân-ı Hakikat* Matbaası, Dersaadet, 1318, s. 287-288

teryalizmin Reddiyle İntihâr Hakkında Muhâkeme” (BF 133-150) başlıklı bölümde “Hâlık’a istiğnâ gösterdikten sonra bekâ-yı rûh şöyle dursun, vücûd-ı rûha bile kanâ’at etmek istemeyerek âhiret ve oradaki hayât-ı câvidânîyi kâle bile alma[yan], varlık var ise, yalnız bu varlık olduğunu hükmede[n]” (BF 143) bu “hikmet-i bâtila ve muzırırâ”yı tahkik ederken okuru *Schopenhauer’in Hikmet-i Cedîdesi*’ne yönlendirmesi, tanıtım ilanındaki ifadeleri olduğu kadar, Schopenhauer eleştirisinin amaç ve programını da açıklayıcı niteliktedir. “Hikmet-i İslâmiyye” kalesini tahkim etmek isterken, muarız gördüğü tüm spekülâtif felsefi eğilimleri “hikmet-i maddiyye” başlığı altında toplayan Ahmed Midhat, *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*’da ateist ve pesimist bir felsefe geliştiren ve bunu belirli bir mistisizm ile çeşnilendiren Schopenhauer’ın⁸² felsefesine “hikmet-i mâddiyye” damgasını vurmaktan geri durmayacak, hatta pesimizmi dolayısıyla onu Beşir Fuad gibi gençlerin “mücib-i helâki olan hikemiyyâtın” (BF 27) ifrat bir örneği olarak sunacaktır. Zira “varlık var ise, yalnız bu varlık olduğunu” hükmetmek şöyle dursun, “bu varlığı dahî beğenme[yan]” Schopenhauer, “[ş]u dünyânın bir elem ve ızdırâb dünyâsı olduğunu hüküm ile, bu dünyâda kavâ’id ve levâzım-ı insâniyye ve medeniyyenin hiçbirisiyle mukayyed olmaksızın mümkün mertebe vakitlerini lâkaydâne bir sûrette boş geçirmek ister” (BF 143-144).

Schopenhauer’in Hikmet-i Cedîdesi’nin eleştirel programını belirleyen dünya görüşü karşıtlığını Ahmed Midhat eserin yayınlanışından yedi yıl sonra Fatma Aliye Hanım’a yazdığı bir mektupta pesimisti “kazâ ve kadere mu’ârız ve ondan müşteki olanlara derler. Schopenhauer gibi” diye tanımladıktan sonra, “Biz ehl-i İslâm optimistiz”⁸³ ihtarıyla Schopenhauer pesimizmine İslâm optimizmiyle mukabele ederken açıkça sunar. Bu tespit modernleşme sürecimizin –felsefe serüvenimizin de– erken evrelerinde Osmanlı aydınınının felsefeyi “dünya görüşü” kavramıyla örtüştüren –pragmatik– bir eğilime sahip olduğu tezini haklılaştırıyor görünebilir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken şey, Schopenhauer’ın da aktörlerinden biri olduğu on dokuzuncu yüzyıl Batı felsefesinin yeni bir dünya algısı (*perception of the world*), yaşam görüşü, yaşam felsefesi, dünya tasavvuru, âleme ve insanın bu âlemlle ilişkisine dair genel görüş ve anlayış olarak tanımlanabilecek bir *weltanschauung* (dünya görüşü)⁸⁴ örgütlenme yönündeki genel eğilimidir. Doğal olarak Ahmed Midhat’ı Schopenhauer’ın sadece bir mantıksal

82 Robert L. Wicks, *Schopenhauer’s ‘The World as Will and Representation’: A Reader’s Guide*, Continuum, London, New York, 2011, s. 4.

83 Ahmed Midhat, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*, yay. haz. Fatma Samime İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 204 (5 Nisan 1310/17 Nisan 1894).

84 Bkz., Anthony Flew, *A Dictionary of Philosophy*, Gramercy Books, New York 1999, s. 372.

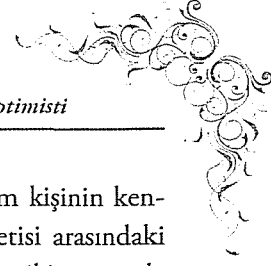
inşa olmayan metafiziksel pesimizmine İslâm optimizmiyle mukabele ederken buluruz. Nitekim alıntıladığı fragmanlardan birinde Leibniz'in "İmkânda, mâkândan ebda'î yoktur" ("Yaratılmış olandan daha mükemmel bir şey, imkân haricidir") formülüyle sunduğu optimizmi dikkate alıp eleştiren Schopenhauer'ın "Âhîret sana ûlâdan hayırlıdır" (Duhâ/4) âyetine kulak vermediğine hayıflanacak ve Schopenhauer'ın metafiziğinden daha güçlü metafizikler ile "hakk-ı mahz" olduğu ispatlanmış olan bu âyetin "bundan a'lâ bir âlem yaratılması adimü'l-îmkân değil, hattâ o âlem-i dîğerin yaratılmış ve bizi beklemekte bulunmuş olduğunu da haber ver[diğini]" (SHC 96-98) belirtecektir.

Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi her biri beş alt başlığa sahip iki ana bölümden oluşuyor. Her ne kadar eleştiriyi "Mesâ'ib-i Dünyeviyye" (Dünyevi Musibetler) başlıklı ikinci bölüme saklasa da Ahmed Midhat daha –eleştiri öncesi okurların bakışını aydınlatmaya yönelik hazırlık niteliğindeki- "Temhîdât" başlıklı birinci bölümde Schopenhauer felsefesini zayıflatmaya başlıyor. Bu bölümde eleştiriye yol açan endişe ve amaçlarını açığa vuran yönelimlerle, genelde felsefenin özelde Schopenhauer felsefesinin alımlanmasında mihenk oluşturacak birtakım temel sorunlara değiniyor. Aslına bakılırsa Schopenhauer konusunda en çok dikkatimizi çekmek istediği, belki de eleştirisini motive eden en temel husus, onun bir "meslek-i cedîd-i hikmet keşfettiğine dâ'ir alınan haber"dir (SHC 3). Schopenhauer "Avrupaca bir meslek-i cedîd-i hikmet re'îsi add olun[maktadır]" (SHC 21), hatta "kendisine mesîh-i cedîd ve telâmîzine havâriyyûn-ı cedîde çâşnîsini ver[mektedir]" (SHC 54). Her yeni felsefe doğal olarak genel ilginin merkezine oturur, fakat felsefe adına ortaya konulan her düşüncenin hakikatmişçesine kabul edilmemesi gerektiğinden, insanın bu alanda belirli bir yetkinliğe ulaşması zorunludur (SCH 14). Karşılaşılan yeni felsefeler kişilerin eski inanç ve düşüncelerine yönelik bir tehdit olarak algılanır. Bu tehditse ancak muhakeme gücüyle, iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış ayırt edebilmekle, inanç ve düşüncelerin sağlıklı temellere oturtulmasıyla, kısacası daha önce vurguladığımız "kudret-i temyiz" ile bertaraf edilebilir.

"Temhîdât" bölümünün asıl konusunu Schopenhauer'ın yaşamı ve karakteri oluşturur. Ahmed Midhat, eleştirisinin odağındaki kitabın önsözünde Bourdeau'nun Schopenhauer'ın arkadaşı Wilhelm von Gwinner'in ünlü biyografisi *Schopenhauer's Leben*'den (Schopenhauer'ın Yaşamı)⁸⁵ hareketle kaleme aldığı biyografiden⁸⁶ istifade ediyor. Artık birer kaide haline geldiğini öne sürdüğü

85 Bkz., Wilhelm von Gwinner, *Schopenhauer's Leben*, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1878.

86 Bkz., Jean Bourdeau, "Préface: I. –Vie et opinions d'Arthur Schopenhauer", s. 1-27.

“Söyleyene bakma, söylediğine bak” ve “Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı” sözlerinin anlamını Schopenhauer'ın yaşamıyla öğretisi arasındaki çelişki üzerinden sorunlaştıran (SHC 22-28) Ahmed Midhat, her iki sözün de Schopenhauer'a uygulanamayacağına, “hikmet her şeyin doğrusu olmak lâzım geldiği gibi, hakîm dahî her şeyin doğrusunu yapan adam olmak iktizâ eylediğine” (SHC 55) kanaat getirip Schopenhauer'ı bu yolda tanımaya ve tanıtmaya yönelir. Nitekim Schopenhauer'ın yaşamını daha ziyade yergilerle işler. Kendini beğenmişliği, evhanı ve şüpheciliği, züppeliği, titizliği, hazza düşkünlüğü vb., bir filozofa –hele de öğretisi göz önüne alındığında Schopenhauer'a– yakışmayan aşırı durumlar olarak içneli ifadelerle tasvir edilir. Hatta “Schopenhauer'ın Kendisi” başlıklı bölümde filozofun portresini tamamladığı noktada “Şimdi bu hâlde bulunan bir adamı çıldırmış diye dâr-ı şifâya mı gönderirsiniz, yoksa mu'allim diye bir feylesofi rahlesine mi oturtursunuz?” (SHC 53) diye sormayı da ihmal etmez.

Schopenhauer'dan bahsederken onun Hıristiyanlık eleştirisi ve din karşıtı tutumuna da değinen Ahmed Midhat, “Temhîdât” bölümünün son kısmını “Avrupa'nın Dinsizliği Neden İbarettir?” başlığıyla bu konuya ayırır. Ahmed Midhat'a göre “Avrupa'nın dînsizliği mes'ele-i hikemiyye olmaktan ziyâde bir mes'ele-i târîhiyyedir” (SHC 56) ve kaynağında tahrif edilmiş Hıristiyanlık bulunmaktadır. Dolayısıyla Avrupa'da birtakım düşünürlerin Hıristiyanlığa yönelttikleri eleştirilerin haklılık payı yüksektir. Yanlış olan, Hıristiyanlığın kendine mahsus eksiklik ve çarpıklıklarının genel bir din karşıtlığına taşınmasıdır. Bu düşünürler ismi “din” olduğu için İslâm'ı da kabul etmezler. Fakat kendi görüşlerinin yüzlercesinde İslâm'ın pek çok emirlerini kendi felsefelerinin esasları olarak kabul etmektedirler ki, bu durumda kabul ve inançlarıyla inatları asla uyuşmamaktadır (SCH 62).

Biz düşüneceğiz ki, onların dînsizlikleri yine kendi dînleri aleyhine bir isyândan ibârettir. Hem bu isyânda hakları ve hiç olmazsa ma'zûriyyetleri müsellemendir. Zirâ onların dînleri bir esâret-i fikriyye demek olup, o zinciri kırıp da hürriyet-i fikriyye âlemine can attıkları zamân birçok köşelerde asıl hürriyet-i tâmme-i fikriyyenin vâsıl olabileceği hakâyık-ı İslâmiyye'den birçoklarına bilâ-ihdiyâr ve an-cehl vâsıl olmaktadırlar. (SHC 63-64)

Ahmed Midhat, Schopenhauer'a yönelik eleştirisini beş alt başlığa sahip “Mesâ'ib-i Dünyeviyye” adlı ikinci bölümde sergiler. Eleştirinin asıl uğrağını teşkil eden bu bölümde Schopenhauer'ın pesimist ahlâk öğretisi “Müsbet Olan Yalnız Izdırâb İmiş”, “Sâde Huzûr Mümkün müdür?”, “Dünya Bir Cennet mi

Ya Cehennem mi?”, “Dünyaya Gelmeli mi, Gelmemeli mi idi?” tarzında bir-biriyle ilintili dört soruyla ele alınır. Son olarak “Meselenin Bizcesi” başlığı altında yapılan genel değerlendirme, bağlayıcı hükümler için de zemin oluşturur. Schopenhauer’ı pesimist ahlâka taşıyan temellerden habersiz görünen Ahmed Midhat meselenin metafizik derinlikleriyle yüzleşmek yerine yüzeydeki metaforik köpükleri üflemeyle meşguldür. Aslında amacı, özellikle dinî bir öğretiye yaslanmaksızın, sırf felsefi bir spekülasyon geliştirmek gibi görünür –en azından böyle yansıtılır. Yer yer bu yönde yaklaşımlar sergiler. Hatta okurunu felsefi sahanın dışına –inanç alanına– taşmadığına ikna etme çabası ile “realizm”in bakış açısını benimsediği iddiasını bile metne yedirir:

Binâenaleyh onu reddetmiş olmak için değil, bütün mevcûdâtın istishâdıyla bu dünyâyâ gelmekten ise gelmemeyi ve dünyânın vücûdundan ise ademini tercih hayâllerinin ayn-ı hamâkat olduğunu hasbet-en-lillah isbât etmeyi bir vazîfe-i insâniyye add ediyoruz. Hem de bunu mebdê’, me’âd nokta-i nazarları gibi mü’minâne nukât-ı nazardan muhâkeme etmiyoruz ki, Schopenhauer gibi imândan tecerrüdleriyle müftehir bulunanlar kuşkulanmasınlar diye! Belki “realizm” ya’nî “hakikiyyûn” nokta-i nazarından muhâkeme-i keyfiyyetle hilkatimizin mûcib-i nedâmet bir şey olmadığına kanâ’at etmiş olanlara kendimiz iltihâk eylediğimiz misillü, Schopenhauer ve sâ’ir o meslekte olanların adem-i ittibâlarındaki münâsibetsizliği enzâr-ı ehemmiyyete arz ediyoruz. (SHC 139-140)

Stratejik bir tercihtir bu. *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfâ’â*’da Büchnerci biyomateryalizmi eleştirirken de natüralizm ve realizme müracaat eden Ahmed Midhat (BN7, 23, 42-43, 46, 53, 76, 101-102), Schopenhauer’a karşı bizzat Batı felsefesi içinden müttefikler bulduğunu göstermeye çalışmaktadır. Fakat eleştirisine hareket noktası olarak İslâm inanç ve ahlâkını seçtiği daha eserinin ilk sayfalarından itibaren göze çarpar. Hatta Schopenhauer’ın din karşıtlığını Hıristiyanlık örneğinden hareketle yer yer haklılaştırırken, İslâm ile diğer dinler arasında bir ayırım koymayı da ihmal etmez (SHC 142-149). Böylece eleştiri genel bir din savunusundan ziyade İslâm’ın savunusuna/taarruzuna dönüşür. Nitekim Ahmed Midhat, Schopenhauer’ın öğretisini Hıristiyanlık öğretisiyle de bağdaştırır. Örneğin Hıristiyanlık da negatif bir dünya görüşü sunmaktadır, fakat inanç sayesinde bu negatifi bir pozitive bağlamaktadır. Schopenhauer ise imanı kaldırdınca salt bir negatifle baş başa kalır ve bunu çözmeye çalışır. Bu çözüm ise ataletten başka bir şey olmayacaktır. Kısacası Ahmed Midhat, Schopenhauer felsefesini okurlarında ilgi ve heyecan uyandıracak fantastik bir tartışma malzemesi

olarak kullanmakta, her zamanki üslubuyla “kamuoyu vicdanı”nın sözcülüğünü üstlenerek İslâm inanç ve ahlâkını tartışmada galip çıkarmaktadır. Eksik bilgisi yanında malzemesini hedefleri doğrultusunda rahatça kesip biçmesi, Schopenhauer felsefesini gerçek kimliğinden uzaklaştırmakta ve doğal olarak eleştiriye naif ve yüzeysel bir havaya sokmaktadır. Bu noktada Ahmed Midhat’ın eserine değinip geçen sınırlı sayıdaki kitabın temel kaynağı durumundaki Hilmi Ziya Ülken’in değerlendirmeleri hakkında da birkaç şey söyleyebiliriz. Ülken’e göre, Ahmed Midhat, Schopenhauer felsefesinin Kant’tan müllhem başlangıcından ibaret olan “Âlem benim tasavvurumdur” cümlesini Schopenhauer’ın felsefesinin bütünü olarak almakta ve pesimizmini buradan çıkardığını sanmaktadır. Schopenhauer’ın görüşü asıl bundan sonra, “Âlem benim irademdir” cümlesiyle tamamlanacak ve kötümserlik de ıstırap kaynağı olan bu iradeden kurtulamamaktan doğacaktır.⁸⁷ Ülken’in değerlendirmeleri sorunludur. Zira Ahmed Midhat’ın kitabında “Âlem benim tasavvurumdur” ve “Âlem benim irademdir” önermelerini dillendiren herhangi bir ifade yer almaz. Daha önce de vurguladığımız gibi, Ahmed Midhat, Schopenhauer felsefesinin temellerinden habersiz, etik sonuçlarıyla, inanç düzleminde boğuşmaktadır.

Batıdan aldığı roman türüne örnekler vermeye çalışırken geleneksel halk hikâyelerine yaslanan, kendisinin ve okurunun kültürel tahayyülünü kullanan Ahmed Midhat, Schopenhauer eleştirisinde de temellerini –aksini belirtmesine rağmen– Osmanlı/İslâm tecrübesinden kaynaklanan yerel ve “apolejetik” bir söylem düzeninde bulacaktır. Bu söylem düzeninde ise Schopenhauer’ın kurgusal dünya görüşüne yer yoktur. Nitekim “Meselenin Bizcesi” başlıklı son bölümde “beşeriyetin de değil, kainâtın bile hilkatinden ise ma’dûmiyyetini tercîh eyl[eyen]” Schopenhauer’a ilişkin en son ve kesin hükmünü verirken, bu müfrit pesimistin dünya görüşü hakkında “İnsanların her biri bir Schopenhauer olsa idi, ulûm ve fûnûn değil, medeniyet ve bu âlemde huzûr ve râhat değil, hattâ beşeriyet bile bulunamamak lâzım gelir idi” (SHC 155) der ve “hikmet-i hilkat” aleyhine itirazlarda bulunan Schopenhauer’ı “eline pasaportlarını verdiği gibi istediği yere yollar” (SCH 148-149).

Son olarak, Osmanlı-İslâm dünyasında Schopenhauer felsefesi dolayısıyla güncel bir Batılı filozofa yönelik ilk değerlendirme ve eleştiri girişimlerinden biri olan *Schopenhauer’ın Hikmet-i Cedidesi*’ni incelediğimiz bu çalışma vesilesiyle, felsefede de Hâce-i Evvelimiz olan Ahmed Midhat Efendi’yi ölümünün yüzüncü yılında rahmetle anıyoruz.

87 Ülken, *a. g. e.*, s. 114.

KAYNAKÇA

Ahmed Midhat, “Dîvârdan Bir Sadâ (İkinci Nüshada Münderic ‘Velâdet’ Bendi-
ne Zeyl)”, *Dağarcık*, cüz 4, İstanbul, 1288, s. 99-102.

....., “İbret-âmîz Bir Misâl”, *Tercümân-ı Hakikat*, 8 Şubat 1887, nr. 2598.

....., “İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru”, *Dağarcık*, cüz 4, İstanbul, 1288,
s. 109-117.

....., “İnsân”, *Dağarcık*, cüz 2, İstanbul, 1288, s. 40-49.

....., “Schopenhauer’ın Hikmet-i Cedîdesi”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2591-
2595, 31 Ocak-4 Şubat 1887.

....., “Velâdet”, *Dağarcık*, cüz 2, İstanbul, 1288, s. 49-52.

....., *Ahmed Metin ve Şirzâd: Hakâyık-ı Târîhiyye Üzerine Müesses Roman*,
Tercümân-ı Hakikat Matbaası İstanbul, 1309.

....., *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa’a*, Tercümân-ı Hakikat Mat-
baası, İstanbul, 1308.

....., *Beşir Fuad*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1304/1887, s. 15.

....., *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliyeye Mektuplar*, yay. haz. Fatma Sami-
me İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

....., *Musâhabât-ı Leyliyye, Sekizinci ve Dokuzuncu Musâhabe: Voltaire*,
Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1304/1887.

....., *Nizâ-ı İlm ü Dîn ve İslâm ve Ulûm* [W. John Draper’in (1811-1882)
A History of the Conflict Between Religion and Science eserinin tercüme ve şerhi],
cilt: 4, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet, 1318.

....., *Schopenhauer’ın Hikmet-i Cedîdesi*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstan-
bul, 1304/1887.

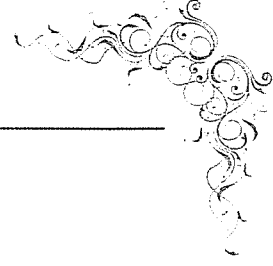
Atwell, John E., *Schopenhauer on the Character of the World: The Metaphysics of
Will*, University of California Press, London, 1995.

Baillot, Alfred, *Influence de la philosophie de Schopenhauer en France (1860-1900)*,
J. Vrin, Paris, 1927.

- Beşir Fuad, "Musâhabât-ı Leyliyye", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2568, 4 Ocak 1887.
-, *Voltaire*, Osmanlı Kütübhanesi, Aded: 9, Kitabçı Arakel, A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası İstanbul, 1304.
- Bishop, Paul, "Schopenhauer's Impact on European Literature", *A Companion to Schopenhauer*, ed. Bart Vandenabeele, Blackwell, Oxford, 2012, s. 333-348.
- Bourdeau, Jean "Préface: I. -Vie et opinions d'Arthur Schopenhauer", Arthur Schopenhauer, *Penées, maximes et fragments* (traduit, annoté et précédé d'une vie de Schopenhauer par J. Bourdeau, Germer-Baillière, Paris, 1880), s. 1-27.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- Doss-Davezac, Shehira, "Schopenhauer according to the Symbolists: the Philosophical Roots of Late Nineteenth-Century French Aesthetic Theory", *Schopenhauer, Philosophy and the Arts*, ed. Dale Jacquette, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 249-276.
- Erbay, Erdoğan; Utku, Ali, "Hikmet-i Mâddiyyeden Hikmet-i İslâmiyyeye Ahmed Midhat Efendi", *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa'a*, yay. haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2012, s. 7-25.
- Flew, Anthony, *A Dictionary of Philosophy*, Gramercy Books, New York 1999.
- Hüseyin Cahit, "Hikmet-i Bedâ'î'e Dâ'ir (6): On Dokuzuncu Asrın temâyülât-ı Rûhiyyesi: Dekadizm ve Sembolizm", *Servet-i Fünûn*, nr. 377, 21 Mayıs 1314, s. 194-198.
- Kara, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal, "Nietzsche ve Heidegger Türkçenin Evinde: Farklı Dilde Aynı Metafizik", *Toplum ve Bilim*, sayı 98, Güz 2003, s. 82-103.
- Nietzsche, Friedrich, *Wagner Olayı – Nietzsche Wagner'e Karşı*, çev. M. Osman Toklu, Say Yayınları, İstanbul, 2002.
- Okay, M. Orhan, "On Dokuzuncu Yüzyılda Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi", *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 157-164.

-, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- Schopenhauer, Arthur, *Pensées, maximes et fragments* (traduit, annoté et précédé d'une vie de Schopenhauer par J. Bourdeau, Germer-Baillière, Paris, 1880)
-, *Le monde comme volonté et comme représentation*, trans. J. A. Cantacuzène, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1886.
-, *Le monde comme volonté et comme représentation*, trans. Auguste Bourdeau, F. Alcan, Paris 1888.
- Soykan, Ömer Naci, *Türkiyeden Felsefe Manzaraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Utku, Ali, "Ahmed Midhat: 'Dârülfünûn Kürsüsünden Felsefe Tarihi Dersleri'" *Kutadgubilig*, sayı 18, Ekim 2010, s. 33-50.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1979.
- Vial, Fernand, *The Unconscious in Philosophy, and French and European Literature: Nineteenth and Early Twentieth Century*, Rodopi, New York, 2009.
- Von Gwinner, Wilhelm, *Schopenhauer's Leben*, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1878.
- Wicks, Robert L., *Schopenhauer's 'The World as Will and Representation': A Reader's Guide*, Continuum, London, New York, 2011.

Şehbâl 70
Ahmet Midhat Efendi'ye dair bir makaleyi hâvidir